

Мазяр О. В. Творчість у психотерапевтичному вимірі / О. В. Мазяр // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Видавництво «Фенікс», 2018. – Т. XII. – Психологія творчості. – Випуск 24. – С. 128-135.

С. 128

УДК 159.9.015

О.В. Мазяр

ТВОРЧІСТЬ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОМУ ВИМІРІ

Теоретичною основою дослідження є уявлення про бінарний принцип психічної організації людини (ототожнення нетотожних емоційних та когнітивних елементів). Порушення бінарної природи психіки стає причиною і подальшою умовою невротичного розвитку особистості. Відновлення психічної рівноваги може відбуватися за принципами дезабсурдизації, тривіальної абсурдизації, творчої абсурдизації особистості. Творчість є процесом поетапної зміни циклів абсурдизації і дезабсурдизації психічних одиниць, що отримують унікальну конфігурацію і високу продуктивність. Особливого значення набуває процес множення абсурду, результати якого є нетривкими, а відтак такими, що потребують нестереотипного повторення.

Ключові слова: творчість, абсурд, невроз, психоз, психотерапія, стратегія, інтуїція, раціональність.

О.В. Мазяр

Творчество в психотерапевтическом измерении

Теоретической основой исследования является представление о бинарном принципе психической организации человека (отождествление нетождественных эмоциональных и когнитивных элементов). Нарушение бинарной природы психики становится причиной и последующим условием невротического развития личности. Восстановление психического равновесия может происходить по принципу дезабсурдизации, тривиальной абсурдизации, творческой абсурдизации личности. Творчество является процессом поэтапного изменения циклов абсурдизации и дезабсурдизации психических единиц,

которые получают уникальную конфигурацию и высокую продуктивность. Особое значение приобретает процесс умножения абсурда, результаты которого являются нестойкими, а потому нуждающимися в нестереотипном повторении.

Ключевые слова: творчество, абсурд, невроз, психоз, психотерапия, стратегия, интуиция, рациональность.

Вступ. Творчість, з-поміж того, що є однією з найбільш вагомих складових діяльності цілого ряду професій, вважається ефективним засобом психотерапії. При цьому творчість розглядають як у системі психотерапії (найповніше творчість інтегрована в арт-терапію), так і в опозиції до класичних форм психотерапії. Однак в обох випадках процесуальні і результуючі характеристики психотерапевтичного аспекту творчості аналізуються поза системою раціонального пояснення. Психологічна допомога визначається здебільшого положеннями психоаналітичної та мистецької методології, що

С. 129

гуртуються довкола проблем сублимації, катарсису та інсайту. Натомість важливо встановити об'єктивні передумови творчого процесу, що покликано зробити психотерапію краще організованою. Під об'єктивними передумовами у цьому випадку маються на увазі схеми розвитку особистості, в яких творчість є одним із варіантів нівелювання невротичної розколотості.

Вихідні передумови. Наш концептуальний погляд на проблему творчості ґрунтується на теоретичному положенні В.О. Моляко про те, що 1) творча особистість з-поміж характеристик, які описують її в якості професіонала, відображає найвищий ступінь розвитку та здатності до зміни стилів діяльності і пошуку конструктивних раціональних форм поведінки у стресових станах [7]; 2) творчість може оцінюватися у парадигмі стратегіальної організації свідомості [4]. Щодо проблеми природи неврозу ми, крім класичної психоаналітичної теорії, виходили з положень про формування в онтогенезі

психічних бінарних структур (А. Валлон) [1], дипластій (Б.Ф. Поршнєв) [8], які пояснюють специфіку когнітивної та емоційної саморегуляції людини.

Формулювання цілей. Метою статті є окреслення місця творчості у системі розвитку особистості і спроба вказати на загальні шляхи нівелювання особистісної проблематики (невротичного розладу) засобами творчості.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі творчості з-поміж решти лежать два фундаментальних фактори. В ендогенному аспекті творчість є виявом внутрішнього конструктивного дисбалансу [7]; в екзогенному аспекті творчість – відхилення від існуючих зразків, стандартів життєдіяльності людини [5]. В кінцевому випадку творчий акт є процесом досягнення тимчасового гомеостазу, внутрішньої стабілізації суб'єкта, який змістовно вирізняється оригінальністю і продуктивністю. Ключова проблема психології творчості полягає у реконструкції механізму творення, окреслення його принципів і закономірностей.

Наша концептуальна позиція полягає у визначенні творчого процесу природним антиподом невротичного процесу. Власне, тому творчість часто розглядають в якості терапевтичного засобу. Таке положення вимагає науково-психологічного обґрунтування. Оскільки творчий процес лишається значною мірою утаємниченим для психологічного пояснення, існує можливість підійти до його розгадки, виходячи з пояснення суті невротичного процесу.

Традиційно невротичний розлад описують як внутрішньоособистісну суперечність, яка суб'єктом недостатньою мірою усвідомлюється. При цьому невротична симптоматика є достатньо широкою і включає афективний та когнітивний спектр реагування, об'єктивований у поведінковій специфіці суб'єкта. Показово, що центральна проблема творчості розглядається крізь призму дихотомії інтелектуального (раціонального) та емоційного (інтуїтивного) компонентів психіки. Вона була означена ще С.О. Грузенбергом, який вважав, що раціональна та містична концепції творчості не можуть протистояти одна одній, а є окремими стадіями творчого процесу [2].

Невроз вирізняє те, що цей розлад вважається оберненим, а суб'єкт не втрачає зв'язку з об'єктивною реальністю [9], [10]. Ми схильні виокремлювати три найзагальніші форми неврозу: 1) неврастенія як порушення переважно афективного розвитку (включає тривожні, фобічні, депресивні стани); 2) нав'язливі стани як порушення насамперед когнітивного розвитку (включає нав'язливі думки, ритуальну поведінку); 3) істерію. Остання одночасно містить як порушення афективного, так і когнітивного розвитку, причому в обох

С. 130

випадках вона не сягає такої сили як при неврастенії та нав'язливих станах, що створює підстави для оцінки невротичної симптоматики як своєрідної форми симуляції.

Що єднає всі форми неврозу? У наших попередніх публікаціях ми обґрунтовували положення, у відповідності з якими форма неврозу обумовлюється здатністю суб'єкта фізіологічно опиратися стресовій ситуації. При цьому ключовим чинником виступає спроможність суб'єкта формувати абсурд, оскільки абсурд складає первинну сутність психічної організації особистості.

У найзагальнішому розумінні абсурд є поєднанням антагоністичних елементів у цілісну та оригінальну структурну одиницю психіки. Ми не вкладаємо у поняття «абсурд» негативної конотації, а фіксуємо інтеграцію несумісного, яка потенційно може виявитись продуктивною. Абсурд неадекватний актуальній ситуації, є відхиленням від загальноприйнятого підходу, але водночас може бути нестандартним способом вирішення проблеми. Це природний шлях саморегуляції, який передбачає можливість виходу за межі біологічного рефлексу.

А. Валлон одним із перших запропонував розглядати психічне функціонування людини на етапах раннього онтогенезу за принципом бінарної структури, причому не з позиції бінарного поділу психічної одиниці, а бінарного поєднання [1]. Пізніше це положення було представлено з позиції утворення дипластів у концептуальних поглядах Б.Ф. Поршнева. Загальна ідея

такого підходу полягає у тому, що оперування одиничними елементами – когнітивними, афективними – в онтогенезі починається пізніше і назагал не стає безальтернативним. Оскільки психічна організація людини від початку є бінарною, то вона є абсурдною, оскільки у бінарні конструкції можуть поєднуватись елементи, які є несумісними чи перехресними за обсягом. Доказом цього процесу є весь історичний досвід людини з розмаїттям міфологічних, релігійних, забобонних відступів від формальної логіки.

Бінарне поєднання психічних елементів – це специфічна людська форма психічного функціонування. Те, що у тваринній психіці підлягає неодмінній дихотомії, у людській психіці оформлюється у своєрідну тотожність. Причому тотожність двох елементів, за влучним висловом Б.Ф. Поршнева, являє собою «поєднання й одночасне розрізнення семантично достатньо випадкове і недоладне» [8, С. 472]. Можна припускати, що справжня відмінність між тваринною і людською психікою лежить у площині спроможності утворювати й утримувати умовні рефлекси. Тварини схильні до утворення дихотомії, людина – тотожності. Тваринні неврози є відносно нестійкими, людські, навпаки, можуть утримуватися тривалий час.

Таким чином, дипластія, або бінарна єдність, є елементарною одиницею психічної організації людини. Найбільш яскравим її проявом є сновидіння, яке З. Фройд назвав «царською дорогою до несвідомого». Сновидіння, власне, як і вільне асоціювання, – це процес безперервної абсурдизації психічного матеріалу, в якому психоаналіз намагається знаходити смисли несвідомого матеріалу. Зокрема, вважається, що ці смисли мають невротичну природу формування. Психоаналітичну терапію можна визначити як процес дезабсурдизації зіпсованих (невротичних) дипластій.

Особливість людської психічної одиниці полягає у тому, що вона одночасно є спільним майданчиком як для утворення психозу, так і для творчого

акту. Яким чином відбувається така диференціація? Для цього необхідно більш детально описати властивості бінарного поєднання психічних елементів (дипластії). Дипластія суть абсурд. Абсурд є операцією ототожнення нетотожних утворень (протилежних, суперечних). Мовою формальної логіки абсурд має таку формулу: $A \equiv B = ((A \vee B) + (A \wedge B))$, де A і B – це елементи, які утворюють дипластію, « \equiv » – знак тотожності, « \vee » – символ диз'юнкції, « \wedge » – символ кон'юнкції. Ця формула містить порушення трьох основних законів формальної логіки: закону тотожності, закону несуперечності та закону виключення третього. Елементи A і B не збігаються один з одним, повинні виключати один одного ($A \neq B$), проте водночас вони стають тотожними ($A \equiv B$). У наших попередніх публікаціях щодо психофізіологічних умов утворення неврозу цей процес змодельований у розгортанні парабіозу [6]. Зокрема, показано, що, заперечуючи одна одну, антагоністичні емоційні реакції є невідокремлюваними одна від одної; вони функціонують не за принципом «або одна, або друга», а наявні одночасно («і одна, і друга»), проте одна у стані збудження, а інша – у стані гальмування.

Важливий нюанс полягає у тому, що суб'єктом таке психічне утворення не кваліфікується як абсурд і навіть перебуває за межею смислів. Осмислення абсурду починається тієї миті, коли абсурд із певних причин зазнає деформації, руйнації. У таких випадках фіксують невротичний розлад особистості різного ступеня складності. Ми вважаємо невроз обов'язковою умовою особистісних змін суб'єкта, які об'єктивуються у різноманітних кризах, конфліктах тощо. Невроз – це природний інструмент особистісного розвитку. Проте невротичні розлади є виявом застрягання особистості у стані переходу від однієї психологічної конфігурації до іншої.

Отже, невроз – це порушення умов абсурду. Це стан, за якого існування абсурду у попередньому форматі стає неможливим. Математичною мовою абсурд можна визначити як «двійку» (дипластію), а невроз – як «трійку» (зіпсовану дипластію). Б.Ф. Поршнев зазначає, що «трійка показує відмінності, двійка байдужа до відмінностей» [8, С. 481]. Абсурдна «двійка» у нашому

розумінні – це почергова зміна двох станів одного явища. Тому абсурд в істинному значенні перебуває на дорефлексивному, досмисловому рівні. До моменту виникнення неврозу суб'єкт не здатен осягти власний абсурд. Абсурд починає осмислюватися у ситуації порушення вище вказаної формули. Результатом цього стає поява «трійки»: додається психічний елемент (емоція), який розтягує «двійку» у сторони зменшення тотожності елементів дипластії, проте і зменшення відмінностей. Досягнення нейтральності елементів є тривалим і складним процесом. Здебільшого «трійка» фіксує суперечність дипластії, ніби розколює її. Слід розуміти, що «трійка» – це не автономна альтернатива «двійці», це ніби зіпсована «двійка». Особливість «трійки» полягає у тому, що вона не тяжіє до усталеності, не може бути постійною. Вона прагне до перетворення або на «одиницю», або на «четвірку».

Шлях «четвірки» є більш природним для суб'єкта, позаяк «четвірка» – це нова форма звичного абсурду, відновлення його цілісності. Нагадуємо, що абсурд є первинною формою психічної організації, відтак суб'єктивно більш прийнятною. Процес психічної абсурдизації, вочевидь, проходить швидше та повніше, ніж спроба позбутися абсурду. Зокрема, опір психотерапевту ми трактуємо саме як прагнення до відновлення абсурду і протистояння нетривіальному процесу дезабсурдизації.

С. 132

«Одиниця» – процес дезабсурдизації бінарної психічної одиниці: остаточне «розтягування» дипластичного психічного утворення на два автономних елементи. Складність утворення «одиниці» полягає у тому, що суб'єкту слід не просто здолати власний абсурд, а й узагалі належить відмовитися від абсурдизації як прийому психологічного захисту та функціонування. Суб'єкт отримує прецедент нівелювання абсурду, а це означає, що й решта дипластій, які складають основу його життєвого досвіду, продовжують виникати, потенційно потребують такої ж психічної операції. «Одиниця» у психологічній організації є вкрай нестійкою і прагне до «парності» (абсурдизації). «Одиниці» доводиться докладати чималих зусиль

для відстоювання власної автономії, оскільки це шлях постійного руйнування природних абсурдних зв'язків, які забезпечують свободу сприймання (можливість поєднувати «все з усім»). В кінцевому результаті «одиниці» прагнуть до повної анігіляції дипластії, тобто її розчинення у цифрі «нуль».

У відношенні суб'єкта до власного абсурду можна збудувати типологію особистостей. Вочевидь, найбільш поширеним типом особистості є «двійка». Невротичні зриви для неї непритаманні, оскільки вона перебуває на доневротичному рівні буття. Психологічний захист зазвичай є примітивним – регресія, витіснення. Такий суб'єкт не здатен психологічно зрости до рівня неврозу. Невротичність не встигає кристалізуватися у стійкий внутрішній конфлікт, вона порівняно швидко розчиняється у побутовому абсурді суб'єкта.

Тип «одиниця» складає раціональну меншість. Їй, навпаки, достатньо складно утримувати абсурдні зв'язки, «одиниці» достатньо чутливі до внутрішніх суперечностей. Можна сказати, що у боротьбі «двійки» і «трійки» перемагає остання. Суб'єкт, назагал схильний до невротизації, захищається шляхом дезабсурдизації: він не дозволяє утворюватися новим абсурдним зв'язкам і розриває колишні.

«Трійки» – це тип осіб, яких ми відносимо до числа невротичних, психопатичних та психотичних. Вони з різних причин і в різному форматі застряють між процесами абсурдизації і дезабсурдизації. Цей процес навіть можна було би назвати психічною хаотизацією. Вони не здатні утримувати абсурдні зв'язки (регресувати до «двійки», створювати «четвірку»), але їм не здатні сформувані «одиницю». Перед ними відкриваються два шляхи зміни: раціональна психотерапія, спрямована на формуванні «одиниці», та ірраціональна психотерапія, спрямована на формуванні «четвірки».

Тип «четвірки» так само, як і тип «одиниці» є чутливим до внутрішніх суперечностей, але вирішує проблему протилежним чином – утворенням нової форми абсурду. Це шлях повернення до втраченого абсурду. Але цей тип можна диференціювати на два принципово відмінних підвиди. Перший підтип є тривіальним. Він схильний формувати абсурд за арифметичним принципом

додавання «2+2» (до «зіпсованої» «двійки» додається нова). У цьому випадку суб'єкт стає неспроможним «впізнати» свою «трійку». Але основним механізмом є не стільки формування автентичних абсурдних зв'язків, скільки їхнє запозичення, імітація. Такий тип «четвірки» є тривким, адже суб'єкт опирається на стереотипні абсурдні зв'язки вищого рівня авторитетності, які підтримуються певною частиною суспільства (соціальними групами).

Другий підтип «четвірки» формує абсурд за принципом множення « 2×2 ». У цьому випадку «невпізнання» «трійки» відбувається шляхом продукування власних абсурдних зв'язків, що формально і змістовно збігається з

С. 133

процесом творчості. Йдеться про стрибки в процесі абсурдизації. Але «четвірка» такого штибу є слабкою, а відтак потребує постійної модернізації. При її утворенні суб'єкт не керується принципом наслідування, а є творцем абсурду. Крім того, повсякчас існує ризик дезабсурдизації з боку соціуму, оскільки запропонована форма абсурду є унікальною і не має традиційного, стереотипного вжитку. Відтак суб'єкт ніби постійно відчуває потребу «творити». Він не може перериватися у цьому процесі, оскільки потрапляє в ситуацію внутрішнього дискомфорту утвореної «трійки». Це, в свою чергу, спричинює потоковість творчого мислення [7] і навіть мимовільний характер творчості [3], що назагал не відмінняє планування творчого процесу.

У відповідності з нашими поглядами, творчість слід розглядати як процес утворення унікальних динамічних абсурдних форм, які не збігаються з наявними зразками, але відповідають умовам продуктивності. Коротше, творчість – це створення ефективних абсурдних зв'язків. Абсурдна форма – це поєднання антагоністичних елементів психіки у цілісні динамічні структурні одиниці дипластичної природи. При цьому абсурдні форми є динамічними, оскільки стають результатом встановлення релевантності об'єктивним умовам. У найзагальнішому розумінні, творчість – це гнучка неповторна форма абсурду, яка інтегрується в об'єктивній реальності. Якщо при цьому суб'єкт не в змозі вийти за межі суб'єктивної реальності, ми можемо констатувати психотичне

відхилення, яке об'єктивується у маячінні та галюцинаціях. Фактично у цьому випадку можна говорити про неможливість сформувати справжню «четвірку» і застрягання на шляху до неї. Тобто психоз – це «трійка» на постійному неправильному шляху до «четвірки».

Творчі особи ніколи не вдовольняються поодинокими актами творчості; творчість стає системною діяльністю у структуруванні часу, своєрідною потребою, яку вони «змушені» постійно задовольняти. У випадку творчості можемо говорити про наявність специфічного феномену «нестереотипного повторення», коли суб'єкт нав'язливо створює «четвірки». Творчість вирізняє тільки те, що «четвірки» інтегруються у певне соціальне середовище, знаходять своє визнання та підтримку. Іншими словами, творчість стає затребуваним абсурдом. Власне, творчість є специфічною формою захисту від невротичного розладу, який полягає у систематичному продукуванні інсайтів, в яких однаковою мірою представлена як раціоналізація абсурдного матеріалу, так і нова форма абсурдизації.

Наш підхід певною мірою знімає проблему протиставлення раціонального та інтуїтивного погляду на проблему творчості. Поняття абсурду інтегрує їх у творчому процесі. На первинному етапі абсурдизації (утворення дипластій) виникає така «хаотизація», комбінаторність когнітивних та афективних елементів, які забезпечують проектування, формування задуму, вибір первинної ідеї (цикл проектування, за В.О. Моляко). Це можна назвати процесом формування «четвірок» за принципом множення «двійок». На етапі попереднього рішення і перевірки гіпотези відбувається внесення уточнень, зіставлення основних параметрів із вихідними даними тощо. Цьому етапу відповідає процес дезабсурдизації (формування «одиниць»). Успішність діяльності, її творча складова вимірюється здатністю суб'єкта перевіряти продуктивність «четвірок» відповідністю здоровому глузду, доцільності, тобто «одиницям». Стратегії творчої діяльності, які виокремлює В.О. Моляко [4], зокрема, пошук аналогів, комбінаторних дій, реконструювання, випадкових

підстановок та їх змішування, а також численні тактики творчої діяльності можна вважати методами переходу від «двійки» до «четвірки», від «четвірки» до «одиниці» і від «одиниці» до «четвірки».

Висновки і подальші перспективи досліджень. Абсурд є природною формою психічної організації людини, психічною одиницею. Внутрішня психологічна суперечність стає початком усвідомлення неврозу. Класична психотерапія спрямована на подолання внутрішньої суперечності шляхом остаточного розщеплення, творчість – утворення нового рівня суперечності (абсурду). Творчість можна розглядати як вищу форму психічної організації, яка втім, є нетривкою, що вимагає від суб'єкта постійного оновлення.

Перспективною є спроба визначити стратегіальну специфіку переходу від процесів абсурдизації і дезабсурдизації на різних етапах творчого процесу.

Список використаних джерел

1. Валлон А. Психическое развитие ребёнка / Анри Валлон. – М. : Просвещение, 1967. – 196 с.
2. Грузенберг С. О. Гений и творчество. Основы теории и психологии творчества / Проф. С. О. Грузенберг. – Л. : Издательство П. П. Сойкина, 1924. – 254 с.
3. Грузенберг С. О. Психология творчества. Введение в психологию и теорию творчества. Том первый. Феноменология творчества. Строение творческого процесса / профессор С. О. Грузенберг. – Минск : Издательство «Белтрестпечать», 1923. – 169 с.
4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
5. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Кульчицкая Елена Ипполитовна, Моляко Валентин Алексеевич. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
6. Мазяр О. В. Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу / О.В. Мазяр // Врачебное дело. – 2017. – № 7. – С. 110-116.

7. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / Валентин Алексеевич Моляко. – К. : «Освита України», 2007. – 388 с.

8. Поршнева Б. Ф. О начале человеческой истории (проблемы палеонтопсихологии) / Борис Федорович Поршнева. – М. : «Мысль», 1974. – 487 с. : со схем.

9. Справочник по психиатрии / Под ред. А. В. Снежневского. – М.: Медицина, 1985. – 416 с.

10. Ушаков Г. К. Детская психиатрия. – М.: Книга по требованию, 2012. – 390 с.

References

1. Wallon, H. (1967) *Psichicheskoe razvitie rebienka [Mental development of the child]*. Moscow: Prosveschenie [in Russian].

2. Gruzenberg, S.O. (1924) *Geniy i tvorchestvo. Osnovy teoriy i psihologii tvorchestva [Genius and creativity. Fundamentals of the theory and psychology of creativity]*. Leningrad: Izdatelstvo P.P. Soykina [in Russian].

3. Gruzenberg, S.O. (1923) *Psihologiya tvorchestva. Vvedenie v psihologiyu i teoriyu tvorchestva. Tom pervyy. Fenomenologiya tvorchestva. Stroenie tvorcheskogo protsessa [Psychology of creativity. Introduction to psychology and the theory of creativity. Volume One. Phenomenology of creativity. The structure of the creative process]*. Minsk: Izdatelstvo «Beltrestpechat» [in Russian].

4. Molyako, V.O. & Muzika, O.L. (Eds.). (2006) *Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodika, rezul'tati doslidzhen' (2006) [Ability, creativity, giftedness: theory, methodology, research results]*. Zhitomir: Vidavnitstvo Ruta [in Ukraine].

5. Kul'chickaja, E.I. & Molyako, V.A. (2008) *Siren' odarennosti v sadu tvorchestva [Giftedness lilac in the garden of creativity]*. Zhitomir: Vidavnitstvo ZhDU im. I. Franka [in Ukraine].

6. Mazyar, O.V. (2017) Psykhofiziologichnyi mekhanizm formuvannia nevrotychnoho rozladu [*Psychophysiological mechanism of formation of a neurotic disorder*]. Vrachebnoe delo – Medical matter, 7, 110-116 [in Ukraine].
7. Molyako, V.A. (2007) Tvorcheskaya konstruktologiya (prolegomenyi) [*Creative constructology (prolegomeny)*]. Kiev: «Osvita Ukrainyi» [in Russian].
8. Porshnev, B.F. (1974) O nachale chelovecheskoy istorii (problemy paleontopsihologii) [*About the beginning of human history (problems of paleontopsychology)*]. Moscow: «Myisl» [in Russian].
9. Snezhnevsky, A.V. (Eds.). (1985) Spravochnik po psihiatrii [*Directory of Psychiatry*]. Moscow: «Meditcina» [in Russian].
10. Ushakov, G.K. (2012) Detskaya psihiatriya [*Child psychiatry*]. Moscow: Kniga po trebovaniyu [in Russian].